

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

Útlevélpolitika a rendi korszak végén *Moson vármegyei tapasztalatok*

Tanulmányunk az útlevél mibenlétét, szerepét és jelentőségét vizsgálja Moson megyei tapasztalataink alapján a késői, felbomló rendiségben. Ez az elsöre kimondottan közigazgatás-történeti probléma társadalomtörténeti érdeklődésünktől csak látszólag áll távol. Disszertációnkban a paraszti piacosodást Moson megyében meghatározó, befolyásoló kereteket elemeztük.¹ E vármegye egyik alapvető sajátossága, hogy szoros gazdasági-kulturális kapcsolatban állt Ausztriával, ezen belül főleg Béccsel, mely kapcsolatok különösképp az adózó népesség gazdasági aktivitása révén voltak intenzívek. A levéltári anyagokból ugyanakkor kitűnt, hogy legyenek bármily izgalmas társadalomtörténeti forrásaink, azok megfelelő közigazgatás-történeti ismeretek hiányában alig értelmezhetők. A jobbágyparaszatok által folytatott kereskedelem jellegének számbavételekor megkerülhetetlenek tűnt a jogszabályi háttér tisztázása, melynek keretei között a piacosodással kapcsolatos jelenségek tanulmányozhatók. Így került előtérbe a paraszti mobilitás hátterében meghúzódó szabályrendszer is.

A szakirodalmi tájékozódás során meglepve tapasztaltuk, hogy e probléma magyarországi vonatkozásairól semmiféle munka nem született.² Mivel

¹ Horváth Gergely Krisztián: *A paraszti piacosodás keretei Moson vármegyében a 19. század első felében*. (Ph.D. kézírata, 2004); vö. Ugyanő: „Béts tárháza”. Moson vármegye paraszti gazdasága az alsó-ausztriai piacon a rendi korszak végén. *Korall*, 2003, 14. 29–54.

² A paraszti népességet közvetlenül ugyan nem érintik, leghasznosabbnak mégis azok a korabeli útleírások bizonyultak, melyek szerzői a látottak mellett részletesen taglalták mindazon – utazással, pénzügyekkel, vámokkal stb. kapcsolatos – rendszabályokat, melyek a Habsburg Birodalom egyes területein érvényben voltak. Így Raffelsperger kimerítően ismerteti az európai postakocsi-menetrendeket és a vonatkozó jogszabályokat (Raffelsperger, Franz: *Der Reise-Secretär. Ein geographisches Posthandbuch für Reisende, Kaufleute, Geschäftsmänner und Postbeamte. I–II*. In Commission bey J. G. Heubner, Buchhändler, und im Kunstverlage des J. Bermann: Wien, 1829–1830). Jól hasznosítottuk az érdekes megjegyzéseket tevő Kohl és Schmidl alapos jogi útmutatóval kiegészített műveit is. (Kohl, J. G.: *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten. II.: Reise von*

az e kérdéskört országos szinten szabályozó helytartótanács rendeleteiről nem áll rendelkezésre mutató, a vonatkozó szabályokat Moson vármegye nemesi közgyűlésének fennmaradt iratanyagából igyekeztük rekonstruálni.

A mosonmagyaróvári levéltárban az 1838–1847 közötti időszakból ugyan rendelkezésre állnak az útlevel-nyilvántartások,³ ezek érdemben mégsem lendítették előre kutatásunkat. Már felületes szemlénk közben is kiderül, hogy a paraszti népességnek a forrásokban oly sokat emlegetett⁴ csoportjai csaknem teljes egészében hiányoznak. A belföldi utazáshoz kiállított passzusokhoz képest alig találtunk Ausztriába szóló útlevelet, ellenben nagy számban bukkanunk zsidó házalókra és kereskedőkre, de nemesekre is. Összbenyomásainkat pontosítandó, a kezdő évet a kérvényezőkhöz szempontjából tételesen is megvizsgáltuk. A jegyzék szerint 1838-ban csak 139-en váltottak útlevelet,⁵ de közülük is csak 4 személy jobbágy: két újfalu gazda Pestre ment tanúskodni egy perben, a fennmaradó másik két személy közül pedig csak 1 hegyeshalmi jobbágy az, aki fuvarozás céljából folyamodott útlevelért.

Így még inkább kíváncsiak voltunk arra, hogy ez esetben csak forráshiánnyal (a jobbágyok kérvényeit máshol vezették?), vagy eltérő szabályozással állunk-e szemben. A kutatás következő fázisában a közgyűlési jegyzőkönyvekből igyekeztünk kigyűjteni minden, a témában releváns információt hozó részt. A kisszámú szakirodalomból csak arra derült fény, hogy az országos belüli utazáshoz a főszolgabíró volt jogosult az útlevel kiállítására, míg az örökös tartományokba szólókat az alispánnak kellett kézjegyével ellátni.⁶ Egy 1813-as megyei rendelkezés ezt kissé pontosítva úgy fogalmazta meg, hogy

---

Linz nach Wien; III.: Reise in Ungarn; IV.: Das Banat, die Pusten und der Plattensee. In der Arnoldischen Buchhandlung: Dresden und Leipzig, 1842.; Schmidl, Adolf: *Reisehandbuch durch das Erzherzogthum Oesterreich mit Salzburg, Obersteiermark und Tirol.* Auf Kosten des Herausgebers. In Commission bei Reichard in Güns, und Volckmar in Leipzig, 1834.)

³ Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Részlege (MmL); Moson megye levéltára, Moson vármegye alispánjának iratai. Útlevel és vándorkönyv-nyilvántartások 1838–1847. (IV A 504b)

⁴ Legkidolgozottabban lásd Grailich, Andreas: Versuch einer Beschreibung des Marktfleckens Zorndorf. *Hesperus. Encyclopädische Zeitschrift für gebildete Leser* 1820 (26) Aug. 26., 201–204., 27., 213–216.; Grailich, Andreas: Wieselburger Gespanschaft. In: Csaplovics, Johann (Hrsg.): *Topographisch-Statistisches Archiv des Königreichs Ungern I–II.* Verlag Anton Doll: Wien, 1821. II. 187–236.

⁵ MmL IVA 504b: „Tétkéntes Mosony Vármegyei Első-Alispányi Hivatal által kiadott Úti Levelek Naplója 1838”.

⁶ Felhő Ibolya–Vörös Antal: *A helytartótanácsi levéltár.* Akadémiai Kiadó: Budapest, 1961. 169.; Zsoldos Ignác részletesen tárgyalja az útlevel-kiállítás mikéntjét, de mivel a szolgabírók csak belföldi utazásra jogosító útleveleket állíthattak ki, munkáját kevésbé használhattuk. (Zsoldos Ignác *A' szolgabírói hivatal. Közrendtartási rész. A' reform. főiskola'* betűivel, Pápán, 1842. 92–97.)

a megyén belüli utazáshoz útlevelel „akármelyik tisztviselő”-től (pl. uradalmi tisztt), míg megyén kívüli utazáshoz „egyedül a Járásbéli Fő Szolga Bírótól” igényelhető, az örökös tartományokba szóló útlevelet viszont „tsak az Első vagy 2-dik Vice Ispány” adhat, a külországba szólót pedig a bécsi magyar kancellárián vagy a helytartótanácsnál kell igényelni.⁷ Az alispán távollétében a főjegyző adhatott ki útlevelet.⁸ Az örökös tartományokba szóló útlevelet a jegyző a vármegye pecsétjével hitelesítette, majd havonta beadott jegyzékben tájékoztatta erről a vármegyét,⁹ a vármegye pedig a helytartótanácsot (névsor, hová és „minémű sorsú személy”).¹⁰ Mint látni fogjuk, e formális elvárások korántsem érvényesültek ilyen szigorúan.

Az eddigiekből azonban még mindig nem derül ki, hogy mi húzódnat a kereskedéssel és szekerezéssel is foglalkozó jobbágyi népességnek az útlevelel-nyilvántartásokban való hiánya mögött. A látszólag aprólékosan kimunkált jogszabályok és a – a jegyzőkönyvekből kitűnően – mindig pedánsan eljáró vármegye miatt e hiánnyal sokáig nem tudtunk mit kezdeni. Közvetett forrásaink ugyanakkor azt a sejtésünket erősítették, hogy a határövezetben, a „kishatárforgalomban” a hivatalos előírásoktól eltérő jogszokásokon alapult a határ átlépése. Bár a forrásokból egyértelműen kiolvasható a teljes körű, tehát az Ausztriába kereskedés céljából átszekerező jobbágyokra is érvényes útlevelel-kötelezettség,¹¹ adataink alapján úgy tűnik, hogy a határ mellett élő adózó népesség alapvetően vagy mentességet élvezett az útlevelel-kötelezettség alól, vagy kibújt a szabályok alól. A fő kérdés utóbbi esetben is az, hogy a tudomásunkra jutott esetek mennyire jellemzik az

⁷ Moson vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (MmL IV A 502a); MmL IVA 502a/59 318/1813 (1813.04.06.), lásd még a helytartótanács 32.517/1826 sz. rendeletét, vö. MmL IVA 502a/73 271/1827 (1827.03.05.)

⁸ MmL IVA 502a/60 1303/1814 (1814.10.18.) Az alispán távolléte esetén a főjegyző az „Absente” vagy „impeditio Vice-Comite” megjegyzéssel igazolta annak hitelességét. Uo. 352/1814 (1814.04.04.)

⁹ A helytartótanács 2301/1809 sz. rendelete. Vö. MmL IVA 502a/55 368/1809 (1809.04.17.)

¹⁰ A helytartótanács 2301/1809 sz. rendelete. Vö. MmL IVA 502a/55 368/1809 (1809.04.17.)

¹¹ Vö. MmL IVA 502a/53 1077/1807 (1807.11.12.), valamint: „Vice Ispány Urhoz utasétott Intézet által meg hagyatik, hogy mivel ezen hivatalnak meg van engedve az Országbul Eö Felsége más Tartományaiaba való Utazásra szolgáló Leveleknek ki adása [...], mészároskodásra vagy ugy nevezett markatáncoskodásra, vagy akarminemű kereskedésre tsak olyan személyeknek adgyon Utazó Levelet, mellyeknek kiségérül, és jó lelküiségérül meg van gyözödvé, a' zsidókra nézve az ilyen Környüállásokban kettöztetett vigyázattal légyen.” (MmL IVA 502a/59 1378/1813 /1813.11.16./); továbbá: „Ezen Vármegyének már régtül fogva olyan szokása lévén, hogy a' kik ezen Vármegyébül Eö Felsége más Tartományaiaba hosszabb utazásra, vagy Mesterségbéli vándorlásra mennek, nagyobb hitelességre nézve a' Vármegye Petsettye alatt adatik Utazó Levél, azoknak pedig kik tsak rövidebb Utazást akarnak végbe vinni Első, vagy 2-ik Vice Ispány Úr szokot adni.” MmL IVA 502a/60 352/1814 (1814.04.04.)

egykori valóságot. A vármegye és a szomszéd osztrák törvényhatóságok által megvizsgált esetek a pontos hatósági ügyintézés következtében és a rendszabályok közismert volta miatt csupán mint kirívó példák értelmezendők, vagy épp ellenkezőleg: a szolgabírói vagy uradalmi szinten általánosan hanyag ügyvitel (illetve ez esetben: jogszokás) miatt a visszaélések csak néha jutottak a vármegyei hatóság tudomására, s lett így belőlük jegyzőkönyvi tétel?¹² Bár az örökös tartományokba csak az alispán által kiállított útlevéllal lehetett utazni, az ezzel ellentétes gyakorlatra is számos példát hozhatunk.

Az első figyelemreméltó adalék az a napóleoni háborúk idején kiadott, a vármegyének szóló helytartótanácsi értesítés, miszerint az örökös tartományokban tartózkodó,

„Magyar Országbeli Jobbágyokat 1795. és 1805-ik esztendőben ki adott Kegyelmes Parancsolat szerént, azon Tartományok számára a' Németh Ezredkekhez Hadi Szolgálatra adni ne merészelyék, hanem azokat utazó Levélnek ki vétele véget, az illető Hatalmakhoz, és Uraságokhoz utasítsák.”¹³

A szövegből kiolvasható, hogy léteztek olyan útlevél nélküli jobbágyok, akik valamilyen céllal Ausztriában tartózkodtak. Az „illető Hatalmak” kifejezés nyilvánvalóan arra a vármegyére utal, ahonnan az illető jött, míg az „Uraság” az adott jobbágy földesurát jelenti; az ő joghatósága ellenben csak a megyén belülrre terjedt. A helytartótanács egy másik, 1841-ben kiadott rendeletében az a mondat található, hogy „Az áusziába utazó olyan Személyeknek, ki csak falusi Előjáróktul nyertt úti Levelekkel utaznak”¹⁴ (kiemelés tőlem – H.G.K.), míg 1847-ből egy egészen részletes szabályozást találtunk, melyet rövidítve közlünk:

„Legfelsőbb helyről érkezett útasítási jegyzékek következtében tudomására jutott ezen kir. Helytartó Tanács annak, hogy a' császári királyi örökös tartományokban

¹² Az Örökös Tartományokba szóló útlevélkidással kapcsolatban a vármegye úgy nyilatkozott, hogy máshol tényleg előfordultak ezzel kapcsolatos szabálytalanságok, de „nem tapasztaltattott, hogy ezen Vármegyebéli Földes Uraságok külső Országba való Utazásra, Utazó Leveleket adtak volna, mert azoknak is, kik Eö Felsőge Örökös Tartományba menni szándékoznak maga e' Vármegye szokott olyan leveleket adni, mindazon által hogy ezen Tílalom meg ne sértessen annak Mását a' Járásbeli Feö Szolga Bíró Urak e Vármegyebéli Uradalmakkal, és azoknak Tisztjeivel közölni fogják.” MmL IVA 502a/59 230/1813 (1813.02.15.) vö. a helytartótanács 250/1813 sz. rendelete.

¹³ A helytartótanács 10.234/1808 (1808.07.04.) sz. rendelete, vö. MmL IVA 502a/54 668/1808 (1808.07.04.)

¹⁴ Az eredeti leiratban szó szerint a következő megfogalmazás található: „sok személyek, helybeli Bíró, vagy Notarius által kiadott úti levél mellett Ausziába, főképp pedig Bécs Városába utaznak”. A helytartótanács 2225/1841 sz. rendelete (1841.01.19.), vö. MmL IVA 502a/92 226/1841 (1841.03.22.).

téhat Bécsbeni útazhatásra is útleveleket nem csupán az illető vármegyék alispányai, a' királyi városok birái [stb.] adnak ki, hanem olyanokat több ízben a' szolgabírák és esküdtek, továbbá a' mezővárosok és helységek birái, 's előljárói, valamint az uradalmak íródtái, és tisztviselői is szoktak kiszolgáltatni, még pedig minden szabályszerű fordítás nélkül – az útlazók nem csekély kellemetlenségére."¹⁵ (kiemelések tőlem – H.G.K.)

Megjegyezzük: a fordítás pontatlanságából eredő kellemetlenségek, lévén, hogy a vármegyében a német nyelv volt az uralkodó, nem nagyon érhetőek a Moson vármegyéből érkezőket.

Ha tömegesen nem is, de Moson Vármegyében is találkozhatunk falusi előljárók által elkövetett szabálytalanságokkal, miként olyanokkal is, amelyek az uradalmakhoz köthetők. A magyaróvári uradalom 1814-ben például két ízben is kiadott az örökös tartományokba szóló útlevelet: egyszer Würm Andrásnak, aki 211 spanyol juhot hajtott Galíciába, egyszer pedig a Grácba tartó Klein Ábrahámnak.¹⁶ Hosszabb szünet után 1846-ból találtunk hasonló eseteket. Mindannyiszor a helytartótanács kezdeményezésére indult meg a vizsgálat. Egyszer a nezsideri és párnadorfi jegyzőket marasztalták el, „hathatós” intézkedésre utasítva a vármegyét,¹⁷ majd a nyulasi, köpcsényi, védenyi jegyzők és a brucki tisztartó által kiállított, Bécsbe szóló „bizonyítványok”-at küldte meg vizsgálat céljából a vármegyének.¹⁸ Az ilyen jellegű szabálytalanságok azonban mindennaposak lehettek, nem véletlenül hívja fel Zsoldos Ignác a szolgabírók figyelmét, hogy tartózkodjanak az űrlapok osztogatásától.¹⁹

A helytartótanácsnak a hatályos rendeletek betartását sürgető leirataiból kiolvasható, hogy a hivatalos eljárás mellett az útlevelelkiadásnak létezett egy jogszokásokon alapuló, a helyi, határmenti társadalom által informálisan működtetett változata, amely alapvetően a bizalomra és az ismeretségre épült. E hipotézisünket erősíti, hogy utazási kézikönyvében Adolf Schmid a látottak mellett részletesen tárgyalta és kommentálta az utazóra vonatkozó felada-

¹⁵ Folytatása: „mivel az illy szabálytalan útlevelel ellátott egyének az illető rendőrség által vissza szoktak utasítatni: ennek folytán Czímzett Uraságotok az 1812-dik évi 2599, – 1814-diki 4852, – 1818-diki 26824. – és 1826-dik évi 32517 sz. alatt kiadott, 's több fenálló körintézkvények nyomán oda utasítatnak, hogy keblökben olyan rendeléseket tegyenek, miszerint a' császári királyi örökös tartományokba útleveleket az illetőkön kívül senki ne adjon ki.” A rendelet sorszáma 32.834/1847 (1847.08.10.), vö. Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai (MmL IV A 502b) IVA 502b 2380/1847.

¹⁶ MmL IVA 502a/60 1303/1814 (1814.10.18.) és 1411/1814 (1814.12.01.).

¹⁷ A helytartótanács 43.975/1846 számú leirata, vö. MmL IVA 502a/98 176/1847 (1847.01.20.).

¹⁸ A helytartótanács 47.672/1846 számú leirata, vö. MmL IVA 502a/98 789/1847 (1847.03.08.).

¹⁹ „Soha másoknak, például ugynevezett jó ismerős helységekbeli előljáróknak, vagy jegyzőknek ne adjon ilyeneket, a' végett hogy a' helybeliek' nagyobb kényelméhez képest az utasok' neveit, és egyéb beirandókat ők írjanak be.” Zsoldos: *A' szolgabírói hivatal*, i. m. 95.

tokat, jogszabályokat, sok praktikus tanáccsal is ellátva az útrakelőt. Bár az alábbi idézet osztrák területre vonatkozik, a két ország polgáira vonatkozó kölcsönös jogegyenlőség miatt ugyanezen kitételek vonatkozhattak a magyar alattvalókra is. Schmidl azt írja ugyanis, hogy Magyarországra útlevél nélkül a következők mehetnek:

„Nur bekannte, in Ungarn begüterte, ansehnliche Familien und bekannte inländische Handelsleute, welche die Preßburger oder Pesther Märkte besuchen, *endlich bekannte Grenzwohner werden ohne Paß über die Grenze gelassen. Diese beiden letztern müssen sich aber dessenungeachtet mit einem Passe versehen, wenn sie weitere Reisen in Ungarn machen wollen.*”²⁰ (kiemelések tőlem – H.G.K.)

Schmidl nem definiálja, hogy kiket tekint „bekannte Grenzwohner”-nek, egyes szerzők azonban a mosoni, határmenti lakosságra használják e szót.²¹ Az 1835-ben kiadott *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* által is részben igazolva látjuk hipotézisünket. A jogszabály-gyűjtemény úgy rendelkezik, hogy azon személyek minősültek utazónak, akik útlevél-kötelezettség alá estek. Ellenben „*Fuhrleute, Schiffer, Lasträger, und überhaupt Leute, deren Beschäftigung in dem Transporte von Waaren besteht, werden, sobald sie in der Ausübung dieser Beschäftigung begriffen sind, nicht nach den für Reisende bestehenden Bestimmungen behandelt.*”²² (Kiemelések az eredetiben.) Ez azt jelenti, hogy ők függetlenül attól, hogy milyen fajta árut szállítottak (de csak a hivatás üzése közben!), automatikusan kívül kerültek az utazók kategóriáján.

Az eddigieket összefoglalva elmondható, hogy az útlevél semmiképpen sem a mai értelemben vett okmányként volt jelen a határmente hétköznapjában. Az ország valamennyi vármegyéjének szóló helytartótanácsi leiratokban ugyan hangsúlyosan megjelenik, adataink a határ mentén azonban *nem igazolják* általános elterjedtségét. Az útlevélmentességtől a helyi hatóságok által kiadott, a határ túloldalán pedig elfogadott útlevelekig az ismertett példák jelzik, hogy a határhozvetben létezett egy regionális, kölcsönösen elfogadott szokásrendszer, mellyel szemben az államhatalom nem volt képes saját, egységesítő szabályozását érvényre juttatni. Az egyre részletesebbé váló hatósági rendelkezéseket magával az útlevéllel, mint okmánnyal lehet legjobban szemléltetni.

²⁰ Schmidl, Adolf: *Reisehandbuch durch das Königreich Ungarn mit den Nebenländern und Dalmatien, nach Serbien, Bukarest und Constantinopel.* Verlag von Carl Gerold: Wien, 1835. 2.

²¹ Christelbauer, Josef: *Geschichte der Stadt Bruck a.d. Leitha. Ein Beitrag zur Förderung der Heimatkunde.* Buchhandlung O. Deyßig in Bruck a.d. Leitha, 1920. 26.

²² *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung.* Aus der kaiserl. königl. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerei, Wien, 1835.

Az útlevél

Az útlevél érvényessége szinte soha nem terjedt túl 1 éven,²³ az országon kívülre törvényileg 4 éves időtartamra volt maximum adható.²⁴ Kiváltása az országon belülre ingyenes volt, külföldi igénylés esetén ellenben havi 4 frt taxát kellett fizetni, váltócédulában 30 kr-t.²⁵ A magas taxa viszont nem feltétlenül sújtotta a szegényebb rétegeket („más alsóbb rendbeli szemlélek”-et), elsősorban a mesterlegényeket, amennyiben ugyanis otthonról az útlevélbe beírt igazolást hoztak arról, hogy a kivetett adó megfizetésére nem képesek, úgy ingyen utazhattak.²⁶ Igaz, a jegyzékbefoglalás kötelezettsége miatt a helytartótanács lehetővé tette a vármegyéknek, bár „az utazó Levelek kiadásáért felsőbb rendelkezések szerint semmi díj nem járandó, úgy mindazonáltal ezen kegyes rendelés által megengedtetik, hogy a’ kiadandó Úti Leveleknek ekképpen történt Jegyzetben való vételéért 10 pengő KK követeltethessenek”.²⁷ Az útlevél kölcsönadását értelemszerűen tiltották.²⁸ Annak lejártakor (az új igénylésekor) azt nemcsak le kellett adni, hanem a kedvezményezettek meglehetősen homályos módon, „idő közti tartózkodásukról, és maguk viseletéről is kielégítő Bizonyítványokat tartoznak előmutatni”, szövelt az alispán javaslata.²⁹

Nem érdektelen annak áttekintése sem, miként igyekezett a hatalom, az útlevél rovatának számát megnövelve, a mobil népesség feletti nagyobb kontrollra. A hatalom részéről az útlevéلكiadásban is folyamatos a kiszámíthatóságra és az egyensúlyra törekvés, mellyel összekapcsolódik a nagyvárosok, elsősorban Bécs növekvő munkásnépességétől való félelem. A munkát keresők mozgása a hétköznapiakban alapvetően mint szükséges rossz volt jelen, amit így szabályozni kellett. Jellemző az a királyi parancs, amely szerint csak azok és csak akkor kaphatnak külföldi, illetve más tartományba szóló útlevelet, „ha bizonyos az hogy itthagytott Értékekre nézve vagy más okok miatt vissza fognak térni.”³⁰

²³ Vö. MmL IVA 504b.

²⁴ A helytartótanács 14.476/1820 rendelete, vö. MmL IVA 502a/72 844/1826 (1826.06.22.).

²⁵ A helytartótanács 27.512/1816 (1816.09.17.) sz. rendelete, vö. MmL IVA 502a/62 1430/1816 (1816.10.25.).

²⁶ A helytartótanács 11.644/1818 (1818.04.21.) sz. rendelete, vö. MmL IVA 502a/64 763/1818 (1818.07.08.).

²⁷ A helytartótanács 24.278/1833 számú rendelete, vö. MmL IVA 502a/82 652/1834 (1834.04.14.).

²⁸ A helytartótanács 1923/1834 számú rendelete, vö. MmL IVA 502a/82 474/1834 (1834.03.03.).

²⁹ MmL IVA 502a/91 2021/1840 (1840.11.11.).

³⁰ A helytartótanács 22.646/1808 számú rendelete, vö. MmL IVA 502a/55 172/1809 (1809.03.08.).

Nemes személyek esetében érdekes kitétel volt annak jelentése, hogy – amennyiben diákról van szó – hol és mit tanul az illető, továbbá, hogy „lehet e reményleni, hogy azon utazást maga hasznára fogja fordítani”, mindezt kiegészítve a „gondolkodásmódra” és „engedelmességre” utaló megjegyzésekkel.³¹ A 1820-as évektől – amennyiben az örökös tartományokba igyekeztek, a nemesség egészére is kiterjedt az útlevél kiváltásának kötelezettsége: „a Földes Uraságoknak Külső Országokban szolgáló Országbélieknek is köteleességek legyen passusokat ki venni, mellyek ereje addig tartt, még ugyan abban a szolgálatban lesznek”, változás esetén az illető törvényhatóságtól új passzust kellett igényelniük.³² A kitöltésre vonatkozó, idővel egyre szigorodó szabályozás nem kellő figyelembe vétele miatt, sokan akár el is eshettek a nemesi útlevél birtokosait megillető kedvezményektől, míg az ezen kedvezményekre nem jogosultak hamisították azt, mint az Zala vármegye leveléből kiderül.³³ Jó lenne tudni, hogy a nemesek esetében a kitöltés korábbi hiányosságai, azaz a pontos személyleírás elmaradása a hanyag ügykezelésnek volt-e köszönhető, vagy pedig a nemesi szabadság védelmében egyesek nem voltak hajlandók elfogadni, hogy velük is úgy járjanak el, mint jobbágyaikkal.

1836-tól – mindenkire vonatkozóan – az útlevél-igénylőlapra az állandó lakhelyet is rá kellett vezetni, különben a kérelem érvénytelen volt.³⁴ A lista 1837-ben az életmóddal és az érintendő országok felsorolásával bővült.³⁵ Öt év-

³¹ A helytartótanács 35.533/1816 számú rendelete, vö. MmL IVA 502a/63 99/1817 (1817.02.08.).

³² A helytartótanács 9744/1826 sz. rendelete, hivatkozással a 14.476/1820 sz. rendeletre, vö. MmL IVA 502a/72 844/1826 (1826.06.22.).

³³ Vö. „Azon számos vissza élések, és hozzánk bepanaszolt külömbféle károsítások, mellyek a' nemesi utazó leveleknek, az illető egyének személyes leírása nélküli kiadása miatt eredni tapasztaltattak, annak elhatározására bírának bennünket: hogy jövendőre a' hasonló nemesi utazó levelekbe az utazók szokott személyes leírásai is bevezettetvén, a' vámoknál, és egyéb illető helyeken csak az illyeneknek érvényessége vetessék figyelembe.” MmL IVA 502b 1577/1845 (Zala vármegye levele).

³⁴ „[...] mivel többször megtörtént azoknak a' feleknek, kik külső Országokba utazó levelekért folyamodván, midőn ezek nékik kiadattak, tartzkodásaik helye ki nem nyomoztathatott, tehát midőn jövendőben illyes utazó leveleknek kieszközlésére valakinek a' helybeli Törvényhatóságok által Bizonyítványok fognak kiadni, – ezekben mindenkor illyen Személyeknek állandó lakhelyeik kitétessenek; különben utazó oklevelet nem fognak nyerhetni.” A helytartótanács 17.882/1836 sz. rendelete, vö. MmL IVA 502a/86 1260/1836 (1836.07.14.).

³⁵ Az indoklás sem érdektelen: „Mivel hivatalos Jelentésekből tudatik, hogy a' lappangó Külföldiek hamis nevek alatt nyertt Úti-levelek mellett Galliciába és egyéb Tartományokba szoktak utazni; tehát rendeltetik: hogy ezek' Kiadására szolgáló rendszállók szorosabban követtessenek, meghagyatván egyszer'smind, hogy azokban az utazóknak életmódja feljegyeztesen, azon esetre pedig hogy ha valaki a' Külföldre utazni szándékozna, nem csak az utazásnak célja, hanem azon vég helyek, és külső országok is, mellyeken keresztül veendi utazását, úgy úti társának neve és életmódja is pontosan ki tétessen.” A helytartótanács 15.739/1837 sz. rendelete, vö. MmL IVA 502a/88 1123/1837 (1837.07.05.).

vel később elrendelték, hogy az útlevéltre az utazó kíséretében levők neve mellett „személyük leírása is kiteendő lészen”.³⁶ Miután az eddig bevezetett rendelkezések nem hoztak kielégítő eredményt és az útlevéltkiadás a rendi partikularitás miatt továbbra is rendszertelen maradt, 1843 után a helytartótanács újra és újra kísérletet tett valamiféle egységes szabályozás bevezetésére.³⁷ Elrendelték, „hogy jövendőben az úti levelek rovataiban az utazó vezeték és kereszt neve, életmódja, alapota, vallása, születés és lakhelye, életkora, termete, arcza, haja, szeme, orra, különböztető jelei, utazási célja, a' beutazandó tartomány neve, az útlevéll érvényességi ideje, és kelte világosan beiktatassék.”³⁸ Ugyanezt tették 1847-ben, gyakorlatilag az előzőeket megismételve, a lépést megint csak azal indokolva, hogy a törvényhatóságok által kiadott útlevelekbe gyakran nem kerül bele a személyleírás, az úticél és a hivatás.³⁹

Az 1830-as évektől a rovatok és a kitöltés nyelve fokozatosan a magyar lett, ami ugyan megfelelt az emancipálódás szellemének, de a külföldre utazóknak sok nehézséget okozott, így náluk újra visszaálltak a latinra, illetve kétnyelvű útleveleket használtak. 1840-ben a helytartótanács kibocsátott e tárgyban egy rendeletet, amit feltehetően nem minden esetben tartottak be. 1843 februárjában egy vitás eset miatt.⁴⁰ Moson vármegye e kérdést saját hatáskörben is szabályozta, a latin kizárólagossága mellett foglalva állást, amit a helytartótanács – szabad teret hagyva a kétnyelvűségnek – ugyanez év novemberében szintén megtett.⁴¹ A fentebb tárgyalt, a helyi hatóságok által szabályellenesen kiállított útlevelek nyelve véleményünk szerint német lehetett. Ezt azért

³⁶ A helytartótanács 35.151/1842 rendelete, vö. MmL IVA 502a/93 2839/1842 (1842.11.05.).

³⁷ A helytartótanács 41.533/1843 számú rendeletére hivatkozik a két évvel későbbi, 10.886. számú (1845.03.26.) vö. MmL IVA 502b 1468/1845.

³⁸ MmL IVA 502a/96 1468/1845 (1845.06.09.).

³⁹ A helytartótanács 39.029/1847 rendelete, vö. MmL IVA 502b 3340/1840.

⁴⁰ Kochvalter Mátyás esete, akitől Ausztriában elvettek magyar nyelvű útlevelét, igaz, azzal nem is lett volna jogosult oda utazni. MmL IVA 502a/94 374/1843 (1843.02.06.) Szekfű részletesen bemutatja az útlevéll nyelve körüli vitákat, a nagypolitika szemszögéből. Tanúságos az a megjegyzése, miszerint az osztrák határőr és finans személyzet latinul még annyira sem tudott, mint magyarul, így a latin nyelv lingua francaként történő erőltetésének osztrák részről semmi alapja nem volt. Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Magyar Történelmi Társulat: Budapest, 1926. (Magyarország újabbkori történetének forrásai) 185–188.

⁴¹ 41.553 szám alatt 1843. november 14-i keltezéssel érkezett a Vármegyéhez, hogy „a' Magyar Honi kereskedőknek külföldre teendő Kereskedelmi utjokban gyakran előforduló akadályok és idővesztéssel egybekötött tetemes' költségek elkerülése tekintetéből” az Örökös Tartományokba szóló útleveleket az 1840. március 14-én kelt 3499/159 szám alatti „Királyi válasz értelmében” latinul is adják ki. Vö. MmL IVA 502a/95 53/1844 (1844.01.09.) Következő évben Pest vármegye értesítette Mosont, hogy náluk a szolgabírók ezentúl csak sorszámozott útlevelet adnak ki. Vö. MmL IVA 502a/95 2143/1844 (1844.09.05.).

gondoljuk így, mert a jegyzői funkciót is betöltő német falusi tanítók latinsága meglehetősen csekély fokú volt, illetve, mert az útlevelek a szintén német nyelvű Ausztriába szóltak.

Egy sajátos csoport: a mesterlegények

A korszakban a mesterlegények képezték azt a csoportot, melynek tagjait leginkább érintették a vándorlást szabályozó rendelkezések. Különös érintettségükben a mesterségtanulás és a mesterré válás belső, céhes szabályai mellett egyéb szempontok is közrejátszottak. Egyrészt a korosztály egészét érintette a katonaaállítás kötelezettsége, így a hatóságok hajlamosak voltak valamennyiükben potenciális katonaszökevényt látni, másrészt a velük kapcsolatos esetleges duhajkodástól és rendbontástól való félelem szintén fokozott óvatosságra intett. A napóleoni háborúk időszaka, feltehetően az előbbi okból, nyilvánvaló vízvonalzó a mesterlegények vándorlásának szabályozásában.

A 19. század első éveiiig utazásukhoz elegendő volt csupán a céh által kiadott „tanulo” vagy „Kundschaft” levél, míg 1808-ban elrendelték, hogy a tanuló levél a vármegyei „illető hivatalok” és vármegyei tisztségviselők aláírásával „megerősíttessék”.⁴² A szabályozás következő lépcsőfoka, hogy a helytartótanáctól vagy a kir. m. kancelláriától „Szolgáló Utazó Levelet” kellett igényelniük,⁴³ melyben 1816-tól a céhek, büntetés terhe mellett, a náluk szolgáló legényeket kötelesek voltak igazolni. A könyvbe felveendő volt, hogy az illető „hol? miképpen? és mennyi ideig dolgozott?”, csakúgy a magaviselete.⁴⁴ 1823-tól mindez kiegészült a rájuk is kiterjedő útlevélváltási kötelezettséggel, „különbben mint Engedelem nélkül tsavargó meg fog fogattatni, és a Hadi Tisztségnek által adattatni”.⁴⁵ Az útlevél meglétének fontosságát jelzi, hogy a vármegye 1836-ban külön is foglalkozott az ügyvel, igaz már nem katonasággal, csak hazatonloncolással riogatva az érintetteket. Ha a birodalmon kívülre mentek, akkor a bécsi kir. helytartótanáctól kellett ehhez útlevelet ígé-

⁴² A helytartótanács 21.847/1808 sz. rendelete, hivatkozással a 13916/1808 sz. rendeletre, vö. MmL IVA 502a/54 1002/1808 (1808.08.17.).

⁴³ A helytartótanács 23.208/1812 sz. rendelete, vö. MmL IVA 502a/58 1337/1812 (1812.11.04.).

⁴⁴ A helytartótanács 21.080/1816 sz. rendelete, vö. MmL IVA 502a/62 1150/1816 (1816.09.04.).

⁴⁵ A helytartótanács 1823. április 22-én kelt 10.000/1823 számú, illetve az 1825. augusztus 2-án kelt 20.577/1825 rendeletei alapján. Vö. MmL IVA 502a/72 1540/1826 (1826.11.06.).

nyelniük.⁴⁶ A kiadott útlevelek érvényességét számon tartották, az időben vissza nem térő mesterlegényekről a vármegye jelentést kéretett.⁴⁷

Vándorkönyvükről mint „ez után utazó Levelekre szolgáló, vándorló Könyvetskének kiadásokra nézve” az első említést 1829-ből találtuk.⁴⁸ A bevezetett új rendelkezések szerint, mivel „Eő Felségének Németh Birodalmiban” megszűnt a tanuló- vagy céhlevél (Kundschaft) intézménye, az onnan bejövő („a bé jövetelnél lévő első törvényhatóság által”), vagy oda kiutazó mesterlegényeknek – miután addigi vagy tervezett útjukról magukat igazolták – vándorkönyvet kell kiadni, amiért a legények illetékekkel tartoztak (kitöltés, ellenjegyzés, pecsét). Ez utóbbi Moson vármegyében a könyv ára, valamint 20 ezüst kr. illeték volt. A vándorkönyvbe az addigi igazolások tartalmát is át kellett vezetni. A mesterek ettől kezdve csak vándorkönyvvel rendelkező legényeket fogadhattak be. A tanonckodás idejére maguknál tartották a legények könyveit, de továbbállásukkor, saját bejegyzéseikkel, kötelesek voltak azt visszaszolgáltatni. Ha a legényt „rosz tettek miatt” letartóztatták, büntetése letöltése után vándorkönyvét vissza kellett kapnia. Annak elvesztése esetén a mesterlegény „azt a leg közelebb lévő Tisztviselőnél” jelentette, aki miután ennek valódiságáról meggyőződött, igazolást adott erről, mellyel a legény az elvesztés helyén újat igényelhetett.⁴⁹ A vármegye alispáni hivatala – az új okmány kiállítása az ő illetékességi körébe tartozott – 200 darab vándorkönyv beszerzésére adott utasítást, úgy, „hogy egy lapon Magyarul, másikon pedig Némethül légyenek a belé való Rendszabások ki nyomtatva”.⁵⁰ Azaz már nem latinul.

A katonaság és vándorlás közötti összefüggésre már utaltunk a kényszersorozás intézménye kapcsán. A sorshúzáson alapuló, az egész életre kiható katonaság elől minden érintett igyekezett kibújni. Útikönyvében Kohl meg is jegyzi, hogy Ausztriából főleg a katonaszökevények jönnek Magyarországra.⁵¹ A határ mindkét oldalán érvényes rendszabály értelmében, azok, akik

⁴⁶ A helytartótanács 27.601/1836 sz. rendelete, vö. MmL IVA 502a/87 1943/1836 (1836.11.05.).

⁴⁷ Így például a „Rajka mező Városbul származó Poltz Mihály névű asztalos Legény az első Ausztriai Kormány Székütl nyertt utazó Levéll mellett Külső Tartományokba utazván, mivel az utazó Levélnek ideje már el telt, meg hagyatik, hogy azon Legénynek visza téréséről vagy mostani tartzkodásáról Jelentés tétessen.” MmL IVA 502a/74 1467/1828 (1828.08.08.), továbbá pl. Bechtold György császárkőbányai lakos esete uo. 2247/1828 (1828.12.30.).

⁴⁸ A helytartótanács 10.492/1829 rendelete, vö. MmL IVA 502a/75 819/1829 (1829.06.16.) A rendelet kiegészíti, illetve megismétli a 8369/1826 szám alatti rendeletben foglaltakat. Uo.

⁴⁹ A helytartótanács 10.492/1829 rendelete, vö. MmL IVA 502a/75 819/1829 (1829.06.16.).

⁵⁰ A helytartótanács 10.492/1829 rendelete, vö. MmL IVA 502a/75 819/1829 (1829.06.16.).

⁵¹ Sőt, mint kocsisától – utalva az ebből fakadó kellemetlenségekre is – meg tudhatjuk, „sonst gehen wir Oesterreicher nicht gern nach Ungarn, denn der gemeine Mann muß hier gar zu viel einstecken” Kohl: *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten* i. m. III. 4.

„utazó levelek nélkül fognak ugyan azon németh Tartományokban találtatni, mind tsavargók az országba vissza utasittassanak [...] vagy ha az ezekben engedtetet idejek már el multt volna, azonnal fogattassanak meg, és a' közelebb lévő hadi Tisztségnek a' Német Regementek részére leendő bé iktatás végett adattassanak által.”⁵²

E rendeletet két évvel később megerősítették, kiegészítve azzal, hogy az ilyenformán befogott személyek „ha bár Katonaságra alkalmatlanok volnának is, meg akkor se véttettessenek többé vissza”.⁵³ Ezt 1845-ben csaknem szóról-szóra megismételték.⁵⁴

A kutatás során nem foglalkoztunk a katonaállítás mögött meghúzódó egyéni tragédiákkal, pontosabban nem nagyon találkoztunk erre utaló szöveg-helyekkel. Amennyiben a szökés kiderült, és az illetőt a szomszéd országban megtalálták, úgy a hatóságok a törvények szigorával jártak el, nem véve tudomást az időközben megváltozott körülményekről. Magyar oldalról egy esetet mégis említünk, hogy életszerűbb képet nyerjünk az eljárás mechanizmusáról. A boldogasszonyi Ladics György 1841-ben a katonaállítás elől szökött át Ausztriába, és elérte, hogy 1843-ra a közeli pottendorfi „urodalom által a' kiköltözésre házasságra való engedelem adatott”. A besorozás érvénye azonban nem szűnt meg, arról a vármegye nem adhatott felmentést, így Ladics kérte, amennyiben „biztos őrizet alatt” visszaküldik Magyarországra – ezt a vármegye a „Bécsi erdő allyai Kapitányság”-nál (Viertel unter dem Wiener Wald) kérvényezte –, úgy családja eltartásáról intézkedjenek.⁵⁵

Az 1840-es évekre a katonaállításból fakadó konfliktusok, illetve az emögött meghúzódó okirathamisítások megnövekedésére utal, hogy a helytartótanács külön rendeletet bocsátott ki, amelyben közlik az érintettekkel, hogy az örökös tartományokból „számtalan vándor legények, nem vándorlás, hanem a' katonaság kikerülhetése végett, az ottani hatóságok engedélyezése nélkül jönnek át, itt pedig néhány éveket töltvén, az itteni hatóságok által mint magyarhoni lakosok láttatnak el vándorkönyvekkel”, kérvén a vármegyéket, hogy ezen gyanús esetekben ne adjanak ki vándorkönyveket.⁵⁶

⁵² A helytartótanács 10.000/1823 sz. rendelete, hivatkozással 30989/1821 sz. rendeletre, vö. MmL IVA 502a/69 971/1823 (1823.07.01.).

⁵³ A helytartótanács 1823. április 22-én kelt 10.000/1823 számú rendelete, vö. MmL IVA 502a/72 1449/1825 (1825.10.05.).

⁵⁴ A helytartótanács 30.022/1845 számú rendelete, vö. MmL IVA 502b 2365/1845 (1848.08.12.).

⁵⁵ MmL IVA 502a/95 1718/1844 (1844.07.16.).

⁵⁶ A helytartótanács 27.127/1847 számú rendelete, vö. MmL IVA 502a/98 2379/1847 (1847.09.15.).

Bizonytalan egzisztenciájú személyek vándorlása

A hatóságok a vándorlás szabályozásakor az állandó lakhely kérdését mindenkor döntő súllyal szerepeltették. Útlevele a fenti szövegrészeket szellemében csak azoknak lehetett, akik jó magaviseletűek voltak és honosságuk kétség kívül való. Ezekkel az önmagukban teljesen logikus, a rendi társadalom gondolkodásmódját tükröző rendelkezésekkel a továbbiakban nem is lenne érdemes foglalkoznunk, ha nem lenne még jó néhány sajátosságuk.

A szociálpolitikai funkciók kiépületlensége és a nagyszámú természeti és egyéb csapás közötti, csakúgy, mint a felbomló rendiségben a közösségekből kiszakadó nincstelen egyének spontán vándorlása és a helyváltoztatás ellenőrzöttsége közötti feszültséget a helytartótanács és a vármegyék egyebek mellett a migráció visszaszorításával kívánták ellensúlyozni. A közigazgatás szintjén is jelentkező rendi széttagoltság miatt a vármegyék, állami beavatkozást kívánó problémák esetén, megfelelő felső szintű szerepvállalás hiányában, illetve az ebben való minimális együttműködési hajlandóság miatt, a felmerülő problémákat a maguk joghatósága körében kezelték. Ez egyben azt is jelenti, hogy csak a saját ügyekben jártak el teljes odaadással. A vándorlás hátterében meghúzódó motivációk eltérő megítélése jól példázza mindezt. Bármiféle, a szegénységgel összefüggő helyváltoztatást a legnagyobb szigorral igyekeztek megakadályozni. A helytartótanács egy 1836-os rendelete egyértelműen rendelkezett erről: „koldulásra utelvelek ne adassanak, hanem minden község a’ maga szegényei’ tartására köteleztessék”.⁵⁷ Moson vármegye hatóságai is rendeletek sorában próbálták megakadályozni a nyomor indukálta vándorlást, mindig kihangsúlyozva, hogy azok, akiket természeti csapás ért, nem kaphatnak útlevelet, nehogy így az országban kóborolva koldulásra adják a fejüket.⁵⁸ Az effajta kóborlásan rajtakapott személyeket a vármegye hazakísértette (a szomszéd vármegye határára, átadva őket az ottani hatóságoknak, és így tovább).⁵⁹

A koldusok számának megnövekedése, akik közül sokan Bécsbe igyekeztek, Moson vármegyét is súlyosan érintette. A vármegyén ennek kapcsán egy

⁵⁷ Zsoldos: *A’ szolgabírói hivatal*, i. m. 96.

⁵⁸ Vö. pl.: MmL IVA 502a/60 95/1814 (1814.01.13.) és uo. 1129/1814 (1814.09.28.).

⁵⁹ Lásd pl. Pest város levelét: „Pest Városának Tanácsa [...] az ottan henyélő idegeneket, kik a’ következő Tél lefolyta alatt a’ köz igazgatásnak terhére váltak volna, hazájokba őrizet alatt utasította”. Egyben Moson Vármegyének is meghagyták, hogy „az ide érkező vissza-utasítottaknak biztos őrizet alatt tovább kísérését elrendelje, – és azoknak Pest Városába való visszatérését kitelhetőképp gátolja.” MmL IVA 502a/89 1913/1838 (1838.11.15.).

nagy tetszéssel fogadott dologház létesítésének ötlete is felmerült.⁶⁰ A bizonytalan egzisztenciák mozgását korlátozni szándékozó rendeletek számának az 1830-as évek folyamán végbement növekedéséből arra következtetünk, hogy az alsóbb, nincstelen rétegek vándorlása erre az időszakra országos problémává terebélyesedett.

A vármegye, mint az „A’ Megyebéli Koldusok’ és egyéb bitanglok Csavargásainak Zabolása éránt kineveztetett Választottság” jelentéséből kitűnik, már 1833-ban részletes tervezet formájában tárgyalta e problémát, a megoldásokat nagyrészt a *szociálpolitika területén* keresve.⁶¹ A javaslattevő bizottság figyelemmel kísérte Sopron vármegye hasonló intézkedéseit, azokat azonban Moson vármegye esetében nem találta kielégítőnek, többek között a végrehajtásukhoz szükséges pandúrok hiánya miatt. A bizottság ezért a problémákat saját elgondolás szerint, a célszemélyeket négy csoportra osztva kívánta orvosolni. Megoldást szerettek volna találni a megye saját szegényei ellátására, úgy, hogy „a’ Megyebéli helységek’, helybéli nyomorultjainak, és akármilyen Élelmük’ keresésére képtelen Lakosainak, tartására, az ez éránt hozandó végzés által köteleztessenek”. Másrészt a vándor szegények számára is biztosítani akartak valami minimális létbiztonságot, akik a létrehozandó alap terhére juthatnának élelemhez, így „a’ külvidekrül véletlenül, vagy utazás közben valamely helységbe jött, és kétségtelen utilevelekkel bíró szegény vándorlók [...] szempillantati tápláltatásukra az illyes inségbeliektül, az Emberiség szerint meg nem tagadható Alamizsnát” kaptak volna. Harmadsorban gondoltak a mesterlegényekre is, akik ellátása a „nagyobb mezővárosokban” az adott céh felelősségére történt volna, míg a negyedik pontban tárgyalt külországi szegényeket – feltéve, hogy irataik rendben voltak – „Alamizsnájokat vévén, minden esetre 24 Óra alatti további menetelre és e Vármegye határainak által

⁶⁰ Nagy István másodalispán jelzi, hogy a legközelebbi törvényszéki üléskor a vármegyét „Böhm József Boldogasszonyi Tisztartó Úr egy csavargónak átküldése mellett, az e’ megyében naponta szaporodott kóborlóknak számüzetésére annyira szükséges dolgozó háznak létesülésére felszólítja, a’ czélba 100. f pp azon hozzáadással ajánl: hogy ezek ezen közhasznu Intézetnek életbeni léptetésig kamatokra, mellyek a’ tőkéhez ragasztandók, kiadatassanak. [...] – Köz tetszéssel, és meleg részvétellel fogadván a’ Megye Rendei ezen a’ közbátorság, mint a’ közzállodalom egyik fő czéljának előmozdítására tett nemes lelkü indítványát, ’s ajánlatát, Böhm József Tisztartó Urnak.” A dologház melletti érvelésben további figyelemreméltó elem, hogy a közbiztonság szempontjával összekapcsolódik a megye életszínvonalának védelme is: „az annyira szaporodott nem csak a’ közbátorságot veszélyeztető, de az adózó népet mint egy egy második adóval terhelő kóborlóknak e’ Megyétől származtatására”, a vármegye további 12 pandúr felfogadásának engedélyéért folyamodott. MmL IVA 502a/93 2535/1842 (1842.10.05.).

⁶¹ MmL IVA 502a/81 1825/1833 (1833.11.11.).

lépésére” utasították. Az irattal nem rendelkezőket viszont továbbra is a legrövidebb úton kitoloncolták a vármegyéből. A segélyezés ezen rendszere szigorúan egyéni jótékonykodáson alapult, a vármegye saját forrásból nem hozott létre semmiféle alapot. Ellenben felszólította a megyei földesurakat és szolgabírókat az „ügyefogyottak Pénztárának gyökeresítése végett”, miként a vármegye jobb módú jobbágyait is, hogy jeles alkalmakkor (házasság, inasság alóli felszabadulás, ház és telek adásvétele) „nyomorult Embertársait megszánva, azok’ számára, kisebb adományokat adva – elmékedését eszközöljék”. Ezenkívül a helyi előljárók egyikét és a plébános által javasolt egyik egyházfit kérték meg arra, hogy a hét egy bizonyos napján a települést körbejárva, „nem csak pénzbeni, de minden könnyebben egynehány napokig eltartható táplálékokbéli alamizsnákat” gyűjtsenek, majd az így összegyűjtött segély egyik részét – kiegészítve a vármegye kezelésében levő, jótékony alapítványok arányos részletével⁶² – a helyi plébános jelenlétében a rászorulóknak között hetente szétosztják, a másik részt pedig a plébános „bölc megítélésére” bízva, a „vidéki vándorló szűkölködők” megsegítésére fordítsák.⁶³ A vármegye a bizottság előterjesztését nemcsak azonnal elfogadta („helyesnek, és igen czeleányosnak elősmérttettvén”), hanem német és magyar nyelvű plakátokon tüstént ki is hirdette.

Egy 1846-os helytartótanácsi rendeletből azonban az derül ki, hogy a kormány a szegényvándorlás okát még ekkor is kizárólag az elégtelen hatósági fellépésben látta, annak társadalmi-szociális gyökereiről nem vett tudomást.⁶⁴ Egyedüli megoldási javaslatként továbbra is az illető személyek hazakísérése szerepelt, illetve az, „hogyan elparancsolt egyének ismét ne kóborolhasanak, azok lakhelyökön is szoros felügyelet alatt tartassanak.”⁶⁵ A vándorlást korlátozó központi rendszabályok legszélesebb körére az 1847-es éhínség kapcsán bukkantunk. A helytartótanács leirataiban (az első már április 2-án!) nyomatékosan felhívta a vármegyék figyelmét a vonatkozó rendszabályok betartására (13159/1843, 5502/1844, 29647/1845) és az útlevélnyomtatás szigorú fel-

⁶² Így a Nunkovich Alapítvány, a beteg vándorlókat segítő alap maradványa, a Karolina Társaságba befolyt éves adományok nem részletezett arányos része. MmL IVA 502a/81 1825/1833 (1833.11.11.).

⁶³ MmL IVA 502a/81 1825/1833 (1833.11.11.).

⁶⁴ Az „idegen csavargók szaporodását főképpen annak lehet tulajdonítani, hogy azoknak szülei vagy eredeti lakhelyükre való visszautasítása eránt 1843-dik évi 42910 – 1844-diki 5502. és 1845 dik évi 29647. számok alatt kiadott szabály rendelkezések némelly hatóságok által vagy igen hanyagul, vagy éppen meg nem tartatnak”. A helytartótanács 22.670/1846 sz. rendelete, lásd MmL IVA 502b 2399/1846.

⁶⁵ A helytartótanács 22.670/1846 sz. rendelete, lásd MmL IVA 502b 2399/1846.

ügyeletére.⁶⁶ A leiratokból itt is a fenti preventív logika olvasható ki, azaz a rossz termés elől más vidékekre vándorlók terhére lennének azoknak, kik amúgy szintén nélkülöznek, így nem kaphatnak útlevelet, azaz „az igaz ok nélkül, egyedül kóborlás, vagy koldulás végett utazni kívánok részére e’ jelen körülményekben; – utileveleknek kiadása tiltatik” – amit a vármegye tudomásul vett és kihirdetett.⁶⁷ Országos szinten a bevezetett rendszabályok nem vezettek sikerre, mert 1847. október 27-i keltezéssel újra megismételték a fél évvel korábbi rendelkezést, ti.

„Ujabbán tapasztaltatván, hogy a’ kivált a’ népesebb városok idegen kolduló olly szegényekkel, kiknek legnagyobb része dologkerülő, annyira elárasztatnak, miszerint a’ saját kebelbeli szükölködőit ellátni is alig képes hatóság legnagyobb terhére válnak, sőt számos e’ féle betegeskedők által a kórházak elárasztatván, ez által a’ népre viselhetlen teher háramlik”,

így a korábbi rendeleteket megismételve kérték, hogy a vármegyei hatóságok csak a legnagyobb óvatosság mellett állítsanak ki útlevelet.⁶⁸

Csavargók

A rendszabályok mindig csak általánosságban szólnak a „kóborló” és „tsavargó” személyekről, a levéltári kutatás során azonban ráakadtunk egy 1834-ben keletkezett csavargó-összeírásra. Az 1834. augusztus 31-én és szeptember 1-én tartott, az egész megyére kiterjedő razzia során, mint azt a főjegyző írja jelentésében, „34 mindenféle gyanus személyeket becsukattunk”, közöttük kettő, „ágyasnak” mondott, vármegyei illetőségű nőt. A 34 személyből 25-öt „biztos örizet mellett haza is kísértettünk, [...] így csak 9 Személy, kiknek részént hamis, részént semmi okleveleik nem voltak, vagynak e N. Vármegye Fogházába le tartoztatva”.⁶⁹ A két ágyast leszámítva tehát 32 idegen személyt állítottak elő. Kik is ők? A táblázatos formában ránk maradt listából⁷⁰ megtudhatjuk az előállítottak mesterségét, születési helyét, elfogásuk helyét, okmányaik állapotát, illetve, hogy miként rendelkeztek további sorsukról.

⁶⁶ A helytartótanács rendeletének sorszáma 9776/1847, lelőhelye: MmL IVA 502b 1233/1847.

⁶⁷ A helytartótanács rendeletének sorszáma 9776/1847 – vö. MmL IVA 502a/98 1233/1847 (1847.04.19.).

⁶⁸ Vö. a helytartótanács 45.245/1847 sz. rendelete, vö. MmL IVA 502b 3394/1847, tárgyalását lásd uo. 502a/98 3393/1847 (1847.12.06.).

⁶⁹ Gr. Zichy Henrik főjegyző jelentéséből. MmL IVA 502b 1647/1834 (1834.09.05.).

⁷⁰ MmL IVA 502b 1647/1834.

Egy süketnémát és két ismeretlen foglalkozását leszámítva mindenki-nek ismerjük a mesterségét. Az általunk mezőgazdasági segédmunkásoknak nevezett csoport a legnagyobb, amit a 8 napszámos mellett 1 „kapás” és 1, kenyerét szintén napszámos munkával kereső obsitos alkot. A fennmaradó 21 személy a kézműipar vagy a kereskedelem valamely ágában jeleskedett. A tákácsok („posztó tsináló”) 5 fős csoportja mellett 2 szabót, 1 vargát, 1 kovácsot, 1 kádárt, 1 nem részletezett szaktudású munkást („fabricában dolgozik”) találunk, míg a nem termelő jellegű iparokat 1 mézsáros, 1 molnár, 2 pék, 2 kereskedő, 1–1 bor és pálinkafőző, valamint 2 kocsis képviselik.

Amennyire az az irataikra történő utalásokból kivehető, 13-an semmiféle irattal nem bírtak, 11-en bizonyosan vándorlásukat töltő mesterlegények voltak, akiknek vándorkönyve hiányosan volt kitöltve, vagy éppen lejárt. Négyőjüknek volt útlevele, de feltehetően szintén hiányos vagy lejárt. Szintén négyen próbálkoztak saját kitöltésű vagy hamisított útlevéllal. Egy személynél Pest városának visszautasító levelét találták, egynél pedig a helyi mesterek tanúsítványait, ti. hogy az illető régóta náluk szolgál. Pillantást vetve a születési helyekre és a nevekre, feltűnik, hogy alig van közöttük magyarországi település, sőt magyar nevű személy is csak kettő található: Kis Gáspár Kartzáról és Szigethy Miklós Szentgyörgyről, mindkettő falu Pozsony megyében található.⁷¹ Őket leszámítva valamennyi név német, illetve legalább ketten zsidó származásúak.⁷² A születési hely 3 esetben nem ismert (a helyi illetőségű két ágyast nem számolva). A 29 ismert helység közül a megyebéli Zurány mellett csupán a Vas megyei Pinkafő, a Nyitra megyei Sassin, és Sopron városa magyarországi település; 25-en tehát az örökös tartományokból, illetve a birodalmon kívülről érkeztek.

Különösen érdekes, hogy a csavargásért előállított személyek további sorsáról miként határozott a vármegye, ami összemérhetővé teszi a fennálló rendelkezéseket a gyakorlattal. Sikertült azonosítanunk azt a 9 személyt, akiket a vármegye tömlöcbe csukott: valamennyiük olyan külföldi, akinek vagy hamisított útlevele volt, vagy nem rendelkezett iratokkal. A letartóztatottak közül egyedül Gebbmán Magdolna, Fuchs Antal Josef ágyasa magyarországi, pontosabban megyei honosságú (levéli). Társát, a tétényi Brunner Erzsébetet ellenben szabadon bocsáthatták, mert neve mellett semmilyen bejegyzést nem találunk (valamint csak így kapunk 9 letartóztatott személyt). Mindazon személye-

⁷¹ Fényes Elek Karcsa néven 12 Pozsony vármegyei települést említ. Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik.* I–IV. Nyomatott Kozma Vázulnál, Pesten, 1851.

⁷² Utóbbiak Kohn Löbl kereskedő és Sommer Izsac pálinkafőző.

ket azonban, akik vándorkönyve vagy útlevele amúgy szabályosan volt kitöltve, csak érvényessége járt le (erről nem készült feljegyzés, így ezt inkább csak sejtjük), csakúgy azokat, akik személyét a befogadó közösség igazolta, az útlevél/vándorkönyv kiállításának helyére utasították („szoros örizet mellett”), vagy az eredeti lakhelyükön kérvényezendő elbocsátó levélért hazaküldték. Utóbbiak esete rávilágít arra, hogy a korszakban, ha valakinek sikerült beilleszkednie választott új közösségébe, akár évtizedekig is élélhetett ott anélkül, hogy jelenléte a hatóságoknak szemet szúrt volna. A Szentpéteren élő napszámos, Kirschbauer György „Minthogy a’ Szent Péteri Tanács bizonyítványa szerint mult 20 Esztendők olta nálok dolgozna [...] – eleresztetett”, hasonlóan a stájerországi születésű, szintén szentpéteri Kohlrecker Mátyáshoz, aki „már 20 Esztendők olta ő nálok szorgalmatosan dolgozna”. A kremisi kerületből származó és Mosonban tevékenykedő Litschauer Mátyást kocsmáros kollégái ugyan igazolták, ti. hogy „10 Eszt. e’ Megyében hiven szolgált”, a meglepő mégis az, hogy egy frekvenciált helyen, kocsmában dolgozó egyén miért csak egy megyei razzia alkalmával került a hatóságok látókörébe. A további kutatásnak fontos kérdése lenne annak megválaszolása, hogy az ilyen státusú személyek miként adóztak, miként regisztrálták őket.

A rendiségben egykoron élő szabályozás tehát egyszerre tűnik hiányosnak és elégtelennek, illetve kérlelhetetlen szigorúságúnak és merevnek. Bizonyos jelenségekkel vagy esetekkel szemben látszólag elnéző volt, pedig csupán figyelme nem terjedt ki rá. A vármegye eljárásának merevsége a befogott néma férfi esetében a legszembetűnőbb, akiről semmilyen adatot nem sikerült kideríteniük, miként az befogásakor iratokkal sem rendelkezett. Némasága nem adott felmentést számára a kóborlás vétké alól. A mindenkire kiterjedő honosság követelménye esetében is erősebbnek bizonyult, ezért „a’ megye határábúl kikisértetett”. Hogy a szomszéd vármegye aztán mit tett vele, továbbkísértette-e valamerre, vagy visszatoloncolta, nem tudni. Tény, hogy még ilyen szélsőséges esetben is első körben az adott probléma eltávolítása volt az első reakció, az eltávolítást fizikai valóságában és az eljárás eszmeiségében egyaránt érte.

Összegezve a 34 személyt érintő razzia vizsgálatából levont következtetéseinket, elsőként azt emelnénk ki, hogy a 19. század első felében – a maival szemben – a csavargó fogalmának egy teljesen más jelentése (is) volt. A csavargó első sorban a honosság nélküliség, az idegen, nem pedig a lumpen elem szinonimja. Ekként számtalan mesterséggel és tegyük hozzá: „nyugati” származással bíró egyén sorolódott közéjük, pusztán azért, mert papírjai nem voltak rendben. A listán egyetlenegy „kóborló cigánnyal” vagy koldussal sem találkozunk.

A vándorcigányok, amennyiben a vármegyében felbukkantak, feltehetőleg már a szokványostól elütő kocsijukkal, ruházatukkal stb. felhívták magukra a helyi hatóságok és közösségek figyelmét, akik minden ilyen esetben azonnal riadóztatták a vármegyét. Ennélfogva ők külön kategóriát képeznek, szemben a mesterséggel bírókkal, legyenek azok akár idegenek is. Utóbbiak mind nyelvi-
leg, mind kulturálisan könnyen belesimulhattak a helyi közösségekbe.

A csavargó és honosság nélküli népesség nagy tömegüként való érzékelése és a valóságban megjelenő 34-es szám (és közülük is 3 bizonyíthatóan helyi, így: immobil) közötti aránytalanság rávilágít arra, hogy csavargók nagy számától való állandó félelem nem mint valóság, hanem inkább csak mint az állandóságot preferáló rendiségre jellemző szubjektív érzés értékelhető.

A rendeken kívül: cigányok és zsidók vándorlása

A cigányokra némileg eltérő jogszabályok vonatkoztak, amennyiben esetükben még nagyobb szigorúságot írtak elő. Hangsúlyoznánk, hogy a rendi helyzet esetükben is elsőrangú tényező: cigányok alatt valamennyi esetben az ún. „kóborló” vagy „sátoros” cigányok értendők, a letelepedett, egy-egy falu úrbéres társadalmába betagozódott cigányság nem tartozott e rendelkezések hatálya alá.⁷³ A csoportos utazásukat tiltó rendelkezések háttérben egyrészt a bűnözéstől való félelem húzódik meg, másrészt a kóborlást összeegyeztethetetlennek tartották éppen megindult polgárosodásukkal, azaz letelepedésükkel. Ez utóbbi elgondolás logikáját jól tükrözi a helytartótanács egy 1843-ból való leirata:

„Miatán legfelsőbb helyről tudósítás szerint, a’ Morva országba, és Austriai Sléziába tartózkodó cigányok, 1784 évtől kezdve, az illető hatóságok nem tsekély igyekezete, és fáradsága által valahára mégis a’ nevezett tartományokban állandó lakásra, és a’ polgári társaság céljaival megegyező rendes életre vezéreltettek, ’s annál fogva gondos óvakodás szükséges lévén, nehogy más országok, és tartományokban bizonyos, és állandó élet mód nélkül kóborló, és ott gyakran megjeleni tapasztalt cigányok által polgárisodások zsengejében elcsábítatván, előbbi vándorságukba ismét ne rohannyanak; ugyan azért az állandó ’s becsületes élelem keresés nélkül kóborló cigányok, – az ezek osztályán kívüli ugyan, de utilevet nyerhető képességgel nem bíró egyedek eránti felsőbb rendeletek épségben tartása mellett, – a’ fönnevezett tartományokban meneteltül tellyességgel tilalmazandók lennének, Tisztelt Uraságtoknak legfelsőbb parancsolat következté-

⁷³ Vö. a megyei cigányösszeírás tabellái: MmL IVA 502b 618/1838.

ben meghagyatik: hogy a' cigányoknak adandó útlevelek ovatossága eránt, legközelebb f. é. Augustus 9 ról 29394 számu, 's az abban hivatkozott előbbi rendeletekhez általános alkalmazásuk mellett, a' Morva és Austriai Sléziába útlevelet kérő cigányok eránt mindenkor szemük előtt szigoruan megtartsák; hogy a' több éveken át szelid, jámbor, és betsületes élet módot nem követő, annál fogva a' kóborlók tsapatjába sorolandó egyedeknek sem egyenként, annál kevésbé többed maguknak, vagy csoportoknak útlevél tellyességgel nem adatható."⁷⁴

A közigazgatás, a helytartótanáctól a szolgabírókig bezárólag, ide véve az oszt-rák oldalon levőket is,⁷⁵ nemcsak nagyfokú bizalmatlansággal tekintett a cigányokra, hanem jelenlétüket, hasonlóan más állandó letelepedéssel nem bíró személyekhez, nemkívánatosnak tartotta. A rendelkezések ellenére a honossággal nem rendelkező cigányok folyamatos problémát jelentettek a hatóságoknak. Ez abból is kitűnik, hogy a vándorlásukat akadályozó rendelkezéseket, a részükre történő útlevel-kiadás tilalmát csaknem minden évben megismételték. A helytartótanács egy 1835-ös, a korábbi évtizedekre is visszatekintő leirata szépen példázza mindezt:

„Azon tapasztalásnál fogva, hogy ez' ország' környékében nagyobb számmal és pedig Kocsikon utazó Czigányok által külömbnemű lopások és nevezetesebb rablások követtettek el” [– így, emlékeztetve az 1794. március 21-én 4052. szám alatt kelt rendeletre –] az ollyas Czigányoknak kik csoportossan járnak, – semmi esetben, – eggyes Czigány Személyeknek pedig szükséges vigyázattal, és csak akkoron, ha ezeknek születésük helye, és utazásuk okvetlensége, bebizonyittattnak adathatnak Utazó-levelek [...]. [Illetve még egyértelműbben:] tsak az állandó és több évi fedhetetlen erköltsi viselete által magát megkülönböztő, 's tisztességes kézi munkája által élelmét kereső cigánynak adathatik útlevél [...].”⁷⁶

E rendelkezést azután az 22356/1812 (09.09.), a 7303/1813 (03.23.), a 33467/1814 (12.27.), a 22165/1832 (08.28.) és a 12652/1833 (05.14.) alatti rendeletek újólag helybenhagyták.⁷⁷ Esetleges megjelenésükkor a fentebbi

⁷⁴ MmL IVA 502b 520/1843. A helytartótanácsi leirat sorszáma 41454/1843.

⁷⁵ Például a Bécsi Erdő Aljai Kerület azzal kereste meg a vármegyét, „miserint Czigányokat semmi esetre Austriában való utazásra úti levelekkel el ne lássák”, hozzáfűzve, hogy az elmúlt időszakban megszaporodott rablások felderítésében segítők 50 pft jutalmat kapnak. A leiratra történő utalás hiányzik, vö. MmL IVA 502a/94 1468/1843 (1843.05.05.).

⁷⁶ A helytartótanács 41454/1843. sz. rendelete, vö. MmL IVA 502b 520/1843.

⁷⁷ MmL IVA 502a/84 897/1835 (1835.05.05.) Hasonló tartalmú rendeletet bocsátott ki 1846-ban a helytartótanács, melynek *főbb* pontjai a következők: 1. „Czigányoknak útlevelek csak az esetben adathatók, ha bizonyos mesterség illetőleg kézmű általi becsületes kereset módukat tellyes hitelességgel bebizonyítják, és többeknek útlevéllel egyszerre leendő ellátása, vagy csoportozva utazása szigoruan tiltatik.” – kivéve az aranymosókat, de csak

módon jártak el: az elfogott személyeket egyszerűen kivezettették a vármegyéből.⁷⁸ Mivel a kóborlást valamennyi vármegyében tiltották, az ily módon továbblékött probléma természetesen nem oldódott meg. De nem is oldódhatott, hiszen ezen késői, de még mindig masszívan közösségekben gondolkodó rendiségben a „honosság”, a valahova (pl. uradalom, mezőváros) való tartozás alapvető feltétele volt annak, hogy az egyén bármiféle, a közösségből eredeztethető joggal, így a szabad helyváltoztatás jogával is bírjon.⁷⁹ A szomszéd vármegyék szintén a kiutasítás eszközével éltek, a bizonytalan egzisztenciájú cigányok, csavargók így egyenesen predesztinálva voltak korábbi életmódjukra.

A zsidókra vonatkozóan nem voltak érvényben külön rendszabások, hanem a cigányokhoz hasonlóan, őket is rendeken kívüliségük és az ebből fakadó bizalmatlanság miatt ítélték meg szigorúbban, mozgásukat azonban nem korlátozták. Sőt az ún. zsidó bíró intézménye jelzi, hogy az általuk népesebben lakott helyeken, a földesúr és a megyei hatóságok engedélyével, közigazgatási autonómiával bírtak; útlevelet 1838-ig például saját hatókörben állíthattak ki maguknak. Az alispán ekkor azért javasolta ezen jog megszüntetését, „mivel a’ tapasztalás [...], hogy a’ Zsidók az illető község pecsétjét, és a’ Birónak alá írását utánozván, tetemes csempességekkel élnek”, ezért kötelesek az „illető község Keresztény Birójától Bizonyítványt szerezni”.⁸⁰ Az alispáni javaslatot Moson vármegye elfogadta. Lehetséges, hogy a zsidó bíró jogkörének megnyirbálása azzal is összefüggésben van, hogy a vármegye 1838-ban vezette be az egységes útlevelajstromot, így e döntés a vármegyei közigazgatás központosítása, hatékonyabbá és átláthatóbbá tétele mentén is értelmezhető.

---

meghatározott területeken. 4. Amennyiben az útlevel lejártáig az adott személy nem tért vissza lakhelyére, úgy kóborlóknak minősült. 7. „Azon vagyonuk, mellynek igaz birtokát hitelen be bizonyítandják, természetben nálok hagyandó, ellenkező esetben az készpénzre fordítván illető hatóságának átküldendő.” 8. „A melly községben a’ lakossággal együtt összeiratnak, ott állandó lakásuk megengedendő, ’s hatósági felügyelet alatt tartandók, hogy kóbor vágyuk újra fel ne élesztessék.” A helytartótanács 19.304/1846 számú, augusztus 4-én kelt rendelete, vö. MmL IVA 502b 2877/1846. Lásd még Zsoldos: *A’ szolgabírói hivatal*, i. m. 1842: 97.

⁷⁸ Pl. a vármegye végzése 1836-ból: „[...] ha csapatokban a’ Vármegyében Czigányokat megjelenni tapasztalnak, tehát azokat a’ megyébül, de elégséges őrizet mellett kiutasítani el ne mulasszák”. MmL IVA 502a/87 1735/1836 (1836.10.05.).

⁷⁹ A rendi logika megértéséhez megkerülhetetlen Tóth Zoltán alapvetése: *A rendi norma és a „keresztény polgárisodás” Századvég*, 1991, 2–3. 75–130.

⁸⁰ MmL IVA 502a/89 848/1838 (1838.05.10.).

Osztrák részről a zsidókra, rendeken kívüliségük miatt, alapvetően ugyanazon rendszabályok vonatkoztak, mint a cigányokra: jelenlétüket csak szigorú feltételek mellett engedélyezték, de kívánatosnak semmiképp sem tartották.⁸¹

Illegális bevándorlás és kitoloncolás

Az eddigiekből kitűnt, hogy az útlevélügy meglehetősen bürokratikus eljárásrendje eleve csak a biztos honossággal rendelkezőknek, azaz a rendi hierarchiában meghatározott társadalmi rang- és lakhellyel bírónak kedvezett. Nemkívánatosnak tekintették az adott helyen honossággal és biztos egzisztenciával nem rendelkezőket, a csavargók meglehetősen tágan értelmezett csoportját. Moson a többi vármegyéhez képest annyiban kivétel, hogy az országhatár, a belső vámhatár, Bécs közelsége és a főútvonalak miatt a vándorlásból fakadó nehézségek nemcsak mint vármegyei problémák, hanem mint a két ország közötti konfliktusok is jelentkeztek. Az egy uralkodó kormányozta két ország eltérő jogrendje, a két ország érdekérvényesítő erejének különbsége, benne az önálló hatalmi tényezőként politizáló vármegyével, jól szemléltethető a migránsügy kezelésén. Ausztriában a kiépültebb közigazgatás és belügy miatt eredményesebben küzdöttek meg a nemkívánatos vándorlással, mint Magyarországon. Az osztrák jogszabályok alapján

„In jedem Passe muß die genaue Personbeschreibung das *Reisenden* sowohl als seiner Begleitung enthalten sein. Durchaus ist jeder Fremde gehalten, bei der Grenzstation den Paß vidiren zu lassen, so wie bey allen unterwegs anzutreffenden Polizeibehörden und Kreisämtern; Militärs noch insbesondere bei dem General-, Ober- oder Platzcommando. Bei der Ankunft ist der Paß bei dem Magistrate, in den Hauptstädten bei den Polizeidirectionen abzugeben, in Wien gleich an der Linie; man erhält dafür von der Polizeioberdirection eine Aufenthaltskarte, gegen deren Abgabe der Paß zur Rückreise wieder ausgefolgt wird.”⁸²

Amennyiben ez a gyakorlatban is ennyire szabályozottan működött, nem csodálkozhatunk, ha sok kétes egzisztenciájú és hiányos okmányú személyt gyűjtöttek be az osztrák hatóságok. A vármegye közgyűlési jegyzőköny-

⁸¹ Vö. pl. még 1843-ból is a 15.221 sz. alatti helytartótanácsi leirat: „Stájerhonban a' zsidók időzését korlátozó, és a' cigányokk kereset mód nélküli megjelenésüket tiltó felsőbb rendelés; az útlevelek kiadásánál; szigoru megtartása, intéztetik.” MmL IVA 502a/94 1571/1843 (1843.06.06.).

⁸² Schmidl: *Reisehardbuch*, i. m. 5.

veiben számtalan példát találtunk az ilyesfajta kitoloncolásra, de ezeket eseti szinten terjedelmi okokból nem vizsgáljuk.

Bár Moson vármegye és Alsó-Ausztria viszonya formálisan a jogegyenlőség mentén szerveződött, a gyakorlatban a vármegye kiszolgáltatott helyzetben volt Alsó-Ausztriával szemben. Az illegálisnak minősített vándorlás terén ez azt jelentette, hogy a területén befogott, honosságukról igazolással is ellátott személyeket csak nagy nehézségek árán tudta Ausztria felé kitoloncolni. Ezzel szemben az osztrák hatóságok, kizárólagos bizonyítékként elfogadva a befogott állítását, miszerint ő eredetileg magyarországi illetőségű, nyomban a határra kísértették az ilyen személyeket, nem győződve meg az állítás valóságáról. E konfliktusok – de általában valamennyi, a határ körüli szimbolikus/valódi összetűzés – az 1820-as évek vége felé jelentkeztek először élesebb formában, majd fokozódtak egészen 1848-ig.

Moson vármegye ezen esetek megszorodásával 1827-ben önálló lépésre szánta el magát: miután éveken át hiába kérte többször a helytartótanács és a főherceg közbenjárását,⁸³ saját hatáskörben kívánta visszaállítani a kölcsönösség elvét, amihez a helytartótanács jóváhagyását is meg akarta szerezni⁸⁴ A kiváltó ok az volt, hogy birodalom és a Bajor Királyság között már 1823-óta érvényben volt egy toloncegyezmény,⁸⁵ melyet a két kormány 1827-ben megújított. Moson vármegye úgy érezte, amennyiben e téren a birodalmon belül nem sikerül a kölcsönösség és az azonos elbírálás elvét érvényesíteni, úgy a magyar érdekek csorbát szenvednek.⁸⁶

„Mivel gyakrabban tapasztaltott, hogy ha innénd idegeny Országokbul való tsavargók Austria felé el utasittatnak, azokat tovább késértetés végett az Austriai Törvényhatóságok nem vették által, ha tsak meg nem volt bizonyítva, hogy valóban onnénd

⁸³ „Ezt mi már több ízben a Cs. 's Kir. Fő Hertzegségednek és a N. M. Kir. Helyt. Tanátsnak bejelentvén azon rendszabásnak, mely tsak azt gátolja meg, hogy ezen Ország az illeténn gyűlevész és sokszor veszedelmes kóborlóktul ki tisztíttathasson – meg váltóztatása esz-közléséirt esedeztünk, de ekkoráig mindég foganat nélkül könyörögtünk” MmL IVA 502b 1588/1827 (B) (1827.09.05.).

⁸⁴ Vö. „Hogy pedig az Austriai Törvényhatóságok ennek a rendszabásnak nem ismírésivel magokat ne menthessék, ha hozzájuk az el utasittatandó tsavargók vissza küldetnek, tehát alázatosan könyörgünk, méltóztassék Cs.'s Kir. Fő Hertzegséged és a N. M. K. Helyt. Tanáts ezekről az Austriai Kormányščeket tudósíttani”. MmL IVA 502b 1588/1827 (B) (1827.09.05.).

⁸⁵ Erről az azévi, 28.039-es leirat tudósított. Vö. MmL IVA 502a/73 1588/1827 (1827.09.06.).

⁸⁶ Vö. „most pedig a f. c. [1827] Sz. Iván hava 26 16907^h szám alatt költ Intézetbül azt kellett látunk, hogy azon rendszabás a Bavariai Ország részéről tetetett nyilatkoztatásnak következésében meg is újíttatott. Hogy tehát ebbéli igazságos kérésünk foganatlan volt méltán fájlaljuk, de hogy Austria részéről Magyar Országba utasított tsavargokra nézve költsönösen ugyan hasonló mód nem követtetik, azt még sokkal jobban kell fájlalunk”. MmL IVA 502b 1588/1827 (B) (1827.09.05.).

eredendők a honnénd valóknak vallották magokat lenni, – ellenben pedig az is bizonyos, hogy Auszriából tovább kísértetés végett számtalan csavargók küldetnek részszerént Ns. Soprony Vármegyén által, részszerént Prukbul ezen Megyébe a nélkül, hogy eredeti helyek az illető Törvény hatóságok Tanú Leveleikkel meg vólnának bizonyítva, 's illyenek közt olyan is találtatott, aki megyebélinek vallotta magát, holott innénd valónak lenni nem találtatott, tehát itt is az határozatit meg, hogy ha illetén Csavargók küldetnek jövendőben mint Magyar Országiai a Vármegyébe, de vélek az illető Törvényhatóságoknak arrul szólló Bizonyittások, hogy valóban Tölkök valók és hozzájuk való viszaküldetéseket kívánnyák, nem küldhetnek, tehát által ne vétesenek, hanem oda a honnénd küldettek ugyan azon kísérő által, kik őket ide vezeték, tüstént, visza küldessenek. Ennek a meg határozásnak következésében tehát Fő és All Szolga Bíró Uraknak az az utasítás adatik, hogy ezen Végzésrül a Vármegye szélén lévő Községek előjáróit tudósíthassák, meg parantsolván nékik, hogy magokat szorossan hozzá alkalmazzassák. Hogy azonban nemes Soprony Vármegye is a hová Auszriából a Csavargók küldetni szoktak, hasonló rendet szabhasson vagy ha nem szabna, és Tisztviselőihez efféle Bizonyittások nélkül való Csavargók innénd vissza küldetnek, azoknak vissza leendő kísértetéseket meg rendelhesse, ezen Rendszabásrül Levél által azon Ns. Vármegye tudósíttatni rendeltetik.

Úgy szinte a Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Tanács is Felírás által alázatosan meg fog kérettetni, hogy ezen az Austriai Törvény hatóságoknál is gyakorlásban lévővel kölcsönös Rendszabásnak hozásáru az Austriai Kormány Széket tudósíttatni, és egyszersmind eszközölni méltóztassék, hogy azon Tartománybul olyanok, kikerül az illető Magyar Országai Törvényhatóságoknak nyilatkoztatásai is meg nem küldetnek, ezentúl ennek a Vármegyének ne utasíttassanak, mert nem fognak általvitetni, hanem mindenkor vissza utasíttatni.”⁸⁷

Moson vármegye beadványának további sorsa nem ismeretes előttünk. Valamiféle közvetett hatása azonban lehetett, mert a helytartótanács már egy év múlva a földesuraknak kihirdetendő leiratában azt írta: mivel az örökös tartományok felől egyre több jobbágy jön útlevel nélkül (!) Magyarországra, felszólítja az illető törvényhatóságokat, hogy e jobbagyokat küldjék vissza születési helyükre, illetve, hogy részükre ne adjanak jobbágyi vagy házassági engedélyt.⁸⁸ Két további eset kapcsán azonban még-

⁸⁷ MmL IVA 502a/73 1588/1827 (1827.09.06.) A vármegye indoklásul azt is hozzáfűzte, hogy 1823-tól a Bajor Királyság már hasonló intézkedéseket léptetett életbe (erről az azévi 28.039 sz. leirat tudósított).

⁸⁸ A helytartótanács 27.768/1828-as rendelete (1828.10.14.), vö. MmL IVA 502a/74 2029/1828 (1828.12.05.) Egy 1839-es rendelet alapján ez annyiban módosult, hogy a kiutasított személyeket „nem a’ szomszéd ausztriai falusi Bíróságához, hanem mindenkor az illető Uradalomhoz kérsztes-

is úgy tűnik, hogy nemhogy e rendeletben foglaltak nem teljesültek, az alsó-ausztriai kormány egy további – a vármegye által megalázónak vélt – rendszabályt is fogantatosított. Bár a bevezetett újítás – elméletileg – szintén kölcsönösségen alapult, azaz Moson vármegye azt saját hatókörében ugyanúgy érvényesíthette volna, ez mégsem történt meg, sőt a vármegye a gyakorlatból előbb szerzett tudomást annak érvényességéről, mintsem az hivatalos úton tudomására jutott volna. Alsó-Ausztria kormánya ugyanis „a’ Körében eső uradalmaknak meg hagyta, hogy ha tisztátalan, vagy öltözet nélküli személyek vezetnének hozzájuk, azokat el ne fogadják”. Egyben megkérte a magyar hatóságokat (itt: Moson vármegyét), hogy hasonlóan járjanak el, azaz „az illyes személyeket a’ késérőktül el ne fogadják, hanem azok által vissza késértessék”.⁸⁹ E novemberben tárgyalt rendelettel szemben a vármegye már nyáron szembesült az új tényállással: a Troppai Kerületből származó, kóborlásra ért Müller Józsefet 1840 májusában Bécsbe kísértették, aki ottani hatóságok által „tisztátalansága végett, – de egyszersmind azért is, hogy előbb itten ruháztassék, – ide vissza küldetett”. A rendek „méltn a’ leg nagyobb illetődéssel vevén” a bécsiek eljárását, „hogy még az idegen kóborlókat ruháztassa”, a helytartótanácshoz fordultak, „hogy hason vakmerő intézkedésektül a’ nevezett városi Tanács annak útján eltittassék”.⁹⁰ Az ügy további folyamányairól itt sincs tudomásunk. Feltűnő, hogy az ezt követő két évtizedből a két ország közötti útlevéltügy kapcsán nem nagyon bukkantunk újabb konfliktusokra utaló dokumentumra. Mindebből arra is következtethetnénk, hogy a panaszok orvoslást nyertek. Feltevésünk szerint azonban – miként erre a más jellegű, de a határmentiséggel szorosan összefüggő konfliktusokból (pl. csempészet) következtetünk – a napi gyakorlat nem ebbe az irányba mozdult el, inkább a beletörődés lehetett a valódi ok. Az illegális vándorlás problémakörének meglétére utal az is, hogy a témát még 1848-ban is tárgyalta vármegye, sőt, azt a követutasítások közé is felvetette. A vármegyén tett indítvány elsősorban az uradalmakat szólította fel óvatosságra a betelepédeni szándékozó külföldiekkel szemben, immár a nemzeti eszme jegyében: „A’ külföldieknek minden válogatás nélküli felvételek ’s honunkbani gyakori megtelepedéseik nemzetiségünknek ártalmas lévén”.⁹¹

---

sék”, amiről a kísérőknak tanúsványt is kellett kérniük. A VUWW „kerületi tisztség” közvetíti a wölfsthal uradalom panaszát, iktatószám nélkül. Vö. MmL IVA 502a/90 257/1839 (1839.02.05.).

⁸⁹ 32.590/1840 sz. alatt tudósítás az alsó-ausztriai kormány rendeletéről, vö. MmL IVA 502a/91 1870/1840 (1840.11.11.).

⁹⁰ MmL IVA 502a/91 1159/1840 (1840.07.03.).

⁹¹ MmL IVA 502a/99 328/1848 (1848.01.27.).

